

המערב כאויב: תאוריות קונספירציה ברוסיה הפוטיניסטית

אלה איטקין וארקדי מילמן

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

תאוריות קונספירציה הן חלק מהותי מהתרבות הפוליטית הרוסית בימינו. השלטון הפוטיניסטי מצדיק באמצעותן את הפלישה לאוקראינה ואת הדיכוי הפוליטי של אזרחיו, ומבסס את זהותה המדינתית של רוסיה כמדינה המהווה אלטרנטיבה למערב. תאוריות קונספירציה אלו מציגות את המערב כאויב מושחת ומקיאוויליאני, קרי כאחר המוחלט. ברמת המעשה תיוג זה מאפשר את סימונם של אויבים מחוץ ומבית, בהתאם לנסיבות ולצרכים הפוליטיים המשתנים. הוא גם משחרר את הפוליטיקה הרוסית מעול העובדות ההיסטוריות, ובכך מתיר לשלטון הפוטיניסטי לתאר את מלחמת רוסיה-אוקראינה כהמשך של מלחמת העולם השנייה וכמלחמה מוסרית של האור בחושך.

מילות מפתח: רוסיה, מלחמת רוסיה-אוקראינה, תאוריות קונספירציה, המערב.

מבוא

עלייתו של ולדימיר פוטין לשלטון ברוסיה בשנת 2000 הובילה לשינויים דרמטיים בגיבוש הזהות המדינית הרוסית. בעיקר, במהלך שנות שלטונו פיתח פוטין מספר היבטים אידיאולוגיים עיקריים, שהתוו את מדיניות הפנים והחוץ שלה והציבו את רוסיה כאלטרנטיבה למערב. ראוי להזכיר את נאומו של פוטין בוועידת מינכן לביטחון ב־2007 כקו פרשת המים ותחילת הדרך הבדלנית, שהלכה והתבססה מאז שנות ה-2000 ברוסיה כנגד המערב.

מאז הפלישה לחצי האי קרים ב־2014, וביתר שאת מאז המלחמה שהחלה ב־2022, נרטיב זה התבסס והפך לאמצעי המצדיק את הלחימה באוקראינה ולהתגבשות תפיסת ביטחון רוסית חדשה. לפיכך המלחמה באוקראינה נתפסת על ידי המשטר הפוטיניסטי כמלחמה אידיאולוגית, שבה רוסיה מגינה על ערכיה ואורחות חייה המסורתיים מפני הכיליון שמבקש להביא עליה המערב, ואילו אוקראינה מצטיירת על ידי השיח הפוליטי הרוסי כישות מדינית שנכנעה למערב ונתונה זה מכבר להשפעתו ההרסנית (Snegovaya & McGlynn, 2025, pp. 6-7; Soroka, 2022, p. 14). באופן זה, הבניית השל האידיאולוגיה הפוטיניסטית מתרחשת לאור המלחמה ובזיקה אליה.

ההנחה הפוטיניסטית, שהיא אקסיומה בשיח הפוליטי הרוסי, גורסת כי המערב שואף להשיג את הבסתה

האסטרטגית של רוסיה. לשם כך הוא מנהל מלחמה היברידית תמידית הכוללת מגוון אמצעים – צבאיים, מודיעיניים, תרבותיים ודיפלומטיים – על מנת לערער את יציבותה. אף שהחשדנות כלפי המערב אינה תופעה חדשה ברוסיה וניתן למצוא ביטויים שלה כבר מסוף המאה ה־18 (Martin, 2003), האופן שבו היא באה לידי ביטוי ברוסיה העכשווית מאיר על המעבר של השיח האינטלקטואלי-תרבותי המקורי לספרה הביטחונית והפוליטית ברוסיה. בפרט, מרכזיותה של החשדנות במדיניות הרוסית העכשווית באה לידי ביטוי בתאוריות הקונספירציה הרבות שהמשטר מפיץ ומקדם, ושלפיהן המערב נחשב אם כל חטאת.

מאמר זה עוסק בתאוריות קונספירציה אלו, ושאלת המחקר היא: כיצד ובאילו אופנים משתמש משטר פוטין בתאוריות קונספירציה? החלק הראשון של המאמר דן באופיין של תאוריות קונספירציה ובהגירתן מהשוליים למרכז הפוליטי בהקשר עולמי ורחב יותר; מתחקה אחר המקום שתפסו תאוריות קונספירציה בתולדות רוסיה, בדגש על ההיסטוריה הקרובה בתקופה הסובייטית ובשנות ה־90; ומאיר על המאפיינים הייחודיים של תאוריות הקונספירציה הפוטיניסטיות, שבאות לידי ביטוי בשימוש ההולך וגובר במושג רוסופוביה ובהיבטים דתיים וא־היסטוריים, עקב הקרבה ההולכת וגוברת בין הכנסייה למשטר בעשור האחרון. החלק השני של המאמר מוקדש לפענוח ולמיפוי של "האויב המערבי",

הפסיבית אלא גם הרגשה של סוכנות (agency) בקרב המשתמשים, המתאפשרת עקב פרשנות המתמדת באמצעות הוספת תגובות ושילובן בהקשרים חדשים ומגוונים. נוסף על כך, האינטרנט ואיתו הרשתות החברתיות הקלו את הגישה למידע באופן דרמטי, אולם תופעה זו גם סיבכה את הערכת מהימנותו של המידע עבור המשתמשים, דבר שהפך לכר פורה לתאוריות קונספירציה (Stano, 2020).

על אף הנטייה הפופולרית והמחקרית לסווג תאוריות קונספירציה כשוליות ואת חסידיהן כקיצוניים, בשנים האחרונות הוכיחו מחקרים את חשיבותן של תאוריות אלו בקביעת הסדר הפוליטי העולמי.

ככלל, תאוריות קונספירציה הן אמצעי נפוץ לביטוי התנגדות למגמות של היפר-קפיטליזם, לגלובליזציה, לאליטות כלכליות, צבאיות ופוליטיות ולהשפעתם של כוחות על-לאומיים על הסדר הפוליטי העולמי. לאלו ביטויים מקומיים שונים: בהקשר זה אפשר להבין את תאוריות הקונספירציה שנפוצו ברחבי מזרח אירופה במהלך שנות ה-90 בדבר קריסת ברית המועצות, או את הפופולריות של התאוריה בדבר מזימות יהודיות רחבות היקף בשיח הפוליטי במדינות מוסלמיות רבות. באפריקה שמדרום לסהרה נפוצות תאוריות קונספירציה בנוגע לטבעה ולמקורה של מחלת האיידס, והן אף מהוות מכשול של ממש להצלחתן של תוכניות בריאות הציבור (Byford, 2014).

על אף הנטייה הפופולרית והמחקרית לסווג תאוריות קונספירציה כשוליות ואת חסידיהן כקיצוניים, בשנים האחרונות הוכיחו מחקרים את חשיבותן של תאוריות אלו בקביעת הסדר הפוליטי העולמי. כהונתו הראשונה והשנייה של דונלד טראמפ כנשיא ארצות הברית היא הוכחה לאופן שבו תאוריות קונספירציה "עושות פוליטיקה". טראמפ קידם ומקדם במהלך שנות שלטונו תאוריות קונספירציה רבות שלעיתים ממוקדות ביחידים, הם יריביו הפוליטיים, ולעיתים בתאוריות מדעיות שלמות. מן הידועות שבהן QAnon והדיפ סטייט, הנוגעות כל אחת בדרכה ברשתות כוח של גורמים חתרניים המזוהות עם השמאל האמריקאי וגורמות נזק מוסרי ופוליטי למשטר הנוכחי. בפעמים אחרות קידם טראמפ קונספירציות המטילות ספק בחיסונים ובמשבר האקלים (Hellinger, 2019).

תהליך דומה מתרחש ברוסיה בשנים האחרונות. תאוריות קונספירציה התקיימו לרוב בשולי התרבות הפוליטית הפוטיניסטית, ופוטין נמנע מלהזכיר אותן

ולחלק מן ההשלכות הגיאופוליטיות והאנושיות שנושאת הפוליטיקה הקונספירטיבית הפוטיניסטית.

חלק ראשון – תאוריות קונספירציה: הגדרה ודין

קונספירציה היא קנוניה סודית של שני שחקנים או יותר, שמטרתה להשתלט על כוח פוליטי או כלכלי, להפר זכויות והסכמים, להסתיר מידע חיוני, ובכך לשנות מוסדות וגורמי מערכת (Douglas & Sutton, 2023, p. 272; Keeley, 1999). תאוריות קונספירציה גם מהוות את המסגרת ההסברית לאירועים פוליטיים משמעותיים, תוך טענות על קנוניה סודית של שחקנים רבי כוח (Douglas et al., 2019). פרשנות מקילה יותר טוענת כי הקונספירציה היא אופן פעולה ומחשבה פרנואידי, שאינו מחייב את קיומה של מזימה מפורטת. אופן פעולה זה הוא עמדה שניתן לאמץ ולנטוש מרצון, או אפילו מבלי משים (Borenstein, 2019, p. 130).

מחקרים רבים בתחום הפסיכולוגיה החברתית עוסקים בתאוריות קונספירציה. שאלות המתמקדות באפיון, בסיבות לאמונה בהן, בהשלכותיהן על הסדר החברתי והפוליטי ובדרכי הפצתן מעסיקות חוקרים מן התחום ביתר שאת משנות ה-90 של המאה הקודמת. דוגמאות עדכניות לכך כוללות מחקרים המנסים למפות את הסיבות הפסיכולוגיות, הדמוגרפיות והפוליטיות לנהירה אחר תאוריות הקונספירציה המתרחשת בעשורים האחרונים ברחבי העולם, ועוסקים בתרומתן למגמה העולמית של ניתוק מפוליטיקה נורמטיבית וממוסדת לטובת שיטות רדיקליות וקיצוניות של השפעה.¹ מחקרים נוספים מאירים על דרכי השימוש של מנהיגים סמכותניים בתאוריות קונספירציה, ביניהן גיוס תמיכה ולגיטימציה, הסטת האשמה, תקיפת יריבים וערעור מוסדות דמוקרטיים (Alper, et al., 2025; Ren et al., 2022).

בעשורים האחרונים חלה עלייה דרמטית בתפוצתן של תאוריות קונספירציה בעולם. אירועים כמו מתקפת ה-11 בספטמבר 2001, משבר הבנק העולמי ב-2008, פרוץ מגפת הקורונה ומתקפת ה-7 באוקטובר 2023 עוררו מגוון טענות, לעיתים מופרכות ביותר, הנוגעות לטיוח, לאג'נדות נסתרות ולמזימות סודיות שסחפו את הדמיון הציבורי. למרות שתאוריות קונספירציה נפוצות באופן טבעי במרשתת ובפרט ברשתות החברתיות, הן מקבלות במה גם בערוצי התקשורת הרשמיים במדינות שונות (Byford, 2014, p. 83).

עלייתן של הרשתות החברתיות אכן תרמה תרומה מכרעת להפצתן של תאוריות קונספירציה. הסיבה לכך נעוצה במנגנון שלהן, שאפשר לא רק את הפצתן

אלא ברגעים פוליטיים-לימניליים דוגמת מועדי בחירות, המחאות ההמוניות של השנים 2011–2012 וסיפוח קרים ב-2014. ואולם דבר זה השתנה עם הפלישה לאוקראינה ב-2022, ועתה תאוריות קונספירציה הן חלק מהותי מהשיח הפוליטי. בפרט הולכות ומתחזקות הקונספירציות בדבר מזימות "המערב" כנגד רוסיה.

תאוריות קונספירציה בברית המועצות וברוסיה של שנות ה-90

לחשיבה הקונספירטיבית היסטוריה ארוכת שנים בברית המועצות. זו באה לידי ביטוי באופן הדרמטי והעקוב מדם בשנות ה-30, בעת הטיהורים הסטליניסטיים, שבהם אויביו הפוליטיים של סטלין הואשמו בקשירת קשר להפלת השלטון הסובייטי והוצאו להורג במסגרת משפטי ראווה. בשנים שלאחר מכן ובפרט במהלך המלחמה הקרה, נרטיב זה השתנה לתמונה בינארית של הגוש המזרחי הקומוניסטי שנלחם נגד המערב הליברלי (Yablokov, 2020, p. 896). לצד זאת, החשש מהתערבות מערבית חיצונית התבסס בארגון הביון הסובייטי קג"ב בשנות ה-50 וה-60, בשל מספר משברים עוקבים שחוה השלטון: המרד ההונגרי שהתרחש ב-1956 והצליח לסלק את המשטר הסובייטי, ולו לכמה ימים; משבר הטילים בקובה ומחאות הלחם בברית המועצות ב-1962; האביב של פראג ב-1968. הזעזוע שחש המשטר הבתר-סטליניסטי בעקבות משברים אלו והתגובות של המערב לכך הובילו את הקג"ב, שהוקם מחדש ב-1954 עם עלייתו לשלטון של ניקיטה חרושצ'וב, לאמץ את נרטיבי-העל (master plots) הסטליניסטיים שאיחדו אירועים מורכבים לכדי קנוניה סודית (Hoover Institution, 2025).

נפילתה של ברית המועצות ב-1991 הותירה ואקום אידיאולוגי רחב בקרב מדינות הגוש המזרחי לשעבר, ובכללן רוסיה. זאת לצד התרחבות הפשיעה במדינה ומשבר כלכלי שהביא רבים למצב של עוני, והדבר הוביל לפריחתן של תאוריות קונספירציה כנגד ארצות הברית. התאוריות אפשרו לתווק מציאות מורכבת לציבור שאיבד את העוגן האידיאולוגי שלו, ולציין אשמים בתקופה של אי-יציבות פוליטית, כלכלית ואידיאולוגית.² הקונספירציות גילמו את החששות והמצוקות של הנסיבות החברתיות של שנות ה-90 והדגישו את מעמדה החדש של ארצות הברית כמוקד יחיד של כוח מעצמתי בעולם. במסגרת זו רווחו קונספירציות ברוח הסדר העולמי החדש (New World Order). הן קידמו נרטיב שהתמקד באליטות הפוליטיות והכלכליות העולמיות וזרעו כאוס במדינות ובחיהם של אנשים (Yablokov, 2020, p. 895).

יש לציין כי תאוריות אלו הושפעו לעיתים קרובות מהימין הקיצוני הצרפתי, שלו היסטוריה ארוכה של בדלנות לאומית-תרבותית וביקורת נוקבת כלפי ארצות הברית. כך למשל אלכסנדר דוגין, פילוסוף ימני-קיצוני רוסי, שלימים הפך לדמות תרבותית דומיננטית בשלטון הפוטיניסטי, שאב השראה לספריו ממחברים צרפתיים שראו בארצות הברית סמל לניון ולשחיתות. מכתביו עולה שהוא ראה את מעורבותה המרכזית של ארצות הברית בסכסוך ביוגוסלביה ובמבצע סופה במדבר במלחמת המפרץ הראשונה בראשית שנות ה-90 כסימן לבאות – כיבושה של רוסיה וחיסול מעמדה העולמי. יש לציין כי כל מהלך אמריקאי עתידי שאתגר או ביקר את רוסיה נקרא על ידו באותה הדרך: ארצות הברית בונה את הסדר העולמי החדש על מנת להוציא לפועל את המזימה שזממה כנגד רוסיה (Dugin, 1992, Technicolor).

התאוריות שצמחו במהלך שנות ה-90 עטו פעמים רבות לבוש דתי. דמויות מפתח – אנשי דת, סופרים ואקדמאים, כמו למשל המטרופוליט יואן סניצ'ב, טטיאנה גרצ'בה ואחרים, קידמו תאוריות קונספירציה שלפיהן העוולות שאיתן רוסיה והעם הרוסי מתמודדים הן תוצאה של האנטי-כריסטוס, שאותו הם זיהו עם המערב ובפרט עם ארצות הברית. הם קראו לכינונו של משטר חזק וריכוזי בעל אידיאולוגיה ברורה כמענה היחיד למשבר, שאותו תיארו בקווים מוסריים ורוחניים. להפצתן של תאוריות אלו תרמו אמצעי התקשורת השונים וכניסתו לשימוש של האינטרנט (Borenstein, 2019, p. 1077-8; Dolińska-Rydzek, 2022, pp.).

לצד זאת, נפילת ברית המועצות ב-1991 הותירה בכאוס את הארגון הסובייטי החשאי קג"ב. אי-רצונו של בוריס ילצין, נשיאה הראשון של רוסיה, לפרק את הארגון, כפי שקרה למשל במזרח גרמניה עם השטזי, הוביל להצטרפותו של ארגון הביון למגמות של פתיחות בחברה. הקג"ב פתח חלק מהארכיונים שלו, מפקדיו הרבו להתראיין בטלוויזיה וסמכויות הארגון חולקו מחדש על ידי בוריס ילצין במטרה לעורר תחרות פנים-ארגונית. בעת עלייתו של פוטין לשלטון בשנת 2000 סמכויות הארגון היו מחולקות בין מספר גופים מרכזיים. בעשורים הבאים ריכז פוטין מחדש את סמכויות ארגון הביון (פס"ב) הוא הקג"ב לשעבר), הרחיב אותן לאין שיעור והעניק לו דריסת רגל משמעותית בספרה השלטונית, הרבה מעבר למה שהיה לו תחת השלטון הסובייטי (Soldatov & Borogan, 2010).³ באופן טבעי, במהלך שנים אלו הלכה והתחזקה האחיזה הקונספירטיבית בארגון ובמוסדות השלטון. פוטין, ששירת כקצין קג"ב במשך כ-16 שנים, התבגר והתמקצע בעולם הריגול הסובייטי.

נמצאת תמיד מחוץ להיסטוריה, והנפש הרוסית לעולם אינה חופשייה אלא כבולה תחת עול משטרים רודניים (Sakwa & Horvath, 2005). ככלל, בספרו של שפרביץ' מודגשת ייחודיותם של רוסיה ושל העם הרוסי הן על ידי תפקידם ההיסטורי והן על ידי גורלם כשעיר לעזאזל הנצחי (Borenstein, 2022, p. 125). שפרביץ' ראה ביהודים *malnyi narod* ותיאר אותם בספרו כאשמים העיקריים במהפכת אוקטובר ובנפילת ברית המועצות – שני אירועים היסטוריים שערכו בצורה רדיקלית את הסדר הקיים ברוסיה.

ב־26 ביולי 2025 הציעה דוברת משרד החוץ הרוסי מריה זכרובה לכוון יום בינלאומי שיוקדש למאבק ברוסופוביה בעולם.

המושג רוסופוביה קיבל גושפנקה ממסדית רשמית תחת שלטונו של פוטין. הדבר קרה באופן הדרגתי ובזיקה למשברים הפוליטיים של רוסיה מול המערב, ובשל זליגתן של תאוריות קונספירציה מן השוליים למרכז השיח הפוליטי – תהליך שהחל לצבור תאוצה במהלך הקדנציה השלישית שלו ב־2012. הדוגמאות לכך רבות, להלן כמה מהן: משרד התרבות של הפדרציה הרוסית יזם ומימן ב־2016 מחקר על אודות "טכנולוגיות דה־רוסיפיקציה ורוסופוביה" על סך 1.9 מיליון רובל. במסגרתו נדרשו החוקרים לבחון את הרוסופוביה בהקשר של מערכות הפוביות העולמיות, ולהגיש המלצות מעשיות להתמודדות עם התופעה. הסיבה למחקר גם היא נכתבה: "התחזקותו של השיח הרוסופובי היא תגובה לתחייתה של הלאומיות הרוסית" (RBK, 2016). דוגמאות עדכניות כוללות את הדוח בנושא רמת הרוסופוביה בעולם של משרד החוץ הרוסי מסוף 2023 (TASS, 2023). חיפוש של המושג במאגרי המידע הרוסיים הגדולים *CyberLeninka* ו־*eLibrary.ru* מעיד על השתרשותו באקדמיה, עם כותרים כמו *ru Russophobia as a Component of Modern Geopolitical Confrontation: Global and Regional Dimensions* (Pashkovsky et al., 2025); *British scholarship on the Second World War as a tool of information and psychological confrontation with Russia* (Il'ichev, 2024).

יש לציין כי השימוש העכשווי במושג דומה במשמעויות ובדפוסי חשיבה ל־פרוטוקולים של זקני ציון. כפי שמראה המחקר על אנטישמיות ככלל והפרוטוקולים של זקני ציון בפרט, היהודים מגלמים את הפחדים והחששות מהמודרנה. בפרט, בדומה ליהודים בנרטיבים

יתרה מזו, שנות עבודתו עוצבו במידה רבה על ידי המסורת שהותיר אחריו יורי אנדרופוב, שעמד בראש הקג"ב עד שנת 1982, ואשר מייחסים לו את מה שכוונה "תסביך הונגריה". אנדרופוב, ששימש כשגריר בהונגריה בעת המרד ב־1956, הושפע עמוקות מהמאורעות, ובתקופת כהונתו כראש הקג"ב ראה בכל ביטוי של מחאה או התנגדות סימן לחולשת המדינה (Marten, 2017). המקורות ההיסטוריים של תאוריות הקונספירציה עשויים להסביר את השימוש המרכזי בהן בתקופת מלחמת רוסיה–אוקראינה. בזיקה למלחמה מספקות תאוריות אלו הצדקה פוליטית ומוסרית ליציאה למלחמת חורמה, להסלמה צבאית כלפי מדינות אירופה ולדיכוי של אזרחי המדינה. בפרט הן מאפשרות את גיוס האוכלוסייה כנגד (ה)אויב ואת טיפוח הזהות הקולקטיבית שלה סביב תפיסת ייחודיות דרכה.

רוסופוביה: פחד ושנאה רוסיה

אחד מן המושגים המרכזיים הקיימים בשיח הקונספירטיבי־פוליטיסטי הוא רוסופוביה. זהו למעשה 'מושג מטרייה', המאחד את הנרטיבים על מזימות נגד רוסיה העכשווית. במילים אחרות, השימוש בו כמטה־נרטיב מכסה כל רגש או פעילות אנטי־רוסית ומעניק מענה קונספטואלי של הגדרת האויב. יש לציין כי המושג כשלעצמו אינו מחייב הסבר, הוא מבטל את הצורך בהוכחה או נימוק ומהווה אמצעי זמין בתאוריות אחרות, מפותחות יותר, על האויב (Borenstein, 2019, p. 132).

רוסופוביה מציגה את רוסיה כקורבן של כוחות עוינים, הנתפסים כקושרים קשר נגדה מתוך שאיפה לשליטה, להרס ולערעור יציבותה (Borenstein, 2019, pp. 100-116). המושג יוצר הסבר מעגלי: מדוע האויבים מנסים לפגוע ברוסיה? כי הם שונאים אותה. מדוע הם שונאים אותה? משום שהם רוסופובים. באופן זה רוסיה מוצגת כקורבן תמידי, ובו בזמן יש בכך אישור גיבוי למעמדה הרם ולתפקידה בעולם – שהרי הנחת האיבה היא מדד לחשיבותה ולתחושת גדולתה (Borenstein, 2022).

יש לציין כי למילה רוסופוביה היסטוריה ארוכת שנים, והיא זכתה לתחייה מחודשת וצברה פופולריות בשנות ה־80 בברית המועצות. הדיסידנט והמתמטיקאי עטור הפרסים איגור שפרביץ' (Shafarevich) הוציא בשנת 1982 ספרון בהוצאה עצמית־מחתרתית (Samizdat) בשם זה. בספרון זה ובמאמרים מאוחרים יותר טען שפרביץ' לרמיסתן של התרבות והזהות הרוסית על ידי קבוצת אנשים קטנה (*malnyi narod*), שמובילה שינויים אידיאולוגיים הזרים למקום ולעם הרוסי. בשל כך רוסיה

המשטר הוא שחרור מעובדות היסטוריות. הדבר בא לידי ביטוי בעיקר בזכות מוטיבים דתיים מובהקים הנמצאים בתאוריות הקונספירציה.

על הקרבה בין מוטיבים דתיים, ובפרט מוטיבים אפוקליפטיים, לבין תאוריות קונספירציה נכתב רבות במחקר. בשנות ה-60 של המאה הקודמת החלו חוקרים לאמץ את העמדה שלפיה תהליכי החילון שהעלימו את הדת מהמרחבים הציבוריים הובילו גם לחילון של הנרטיבים הדתיים-אפוקליפטיים הקיימים. במסגרת זו פרטים או קבוצות החליפו את תפקיד האלוהויות והשדים השונים, והם חולשים על הפוליטיקה והכלכלה בעולם; ה"ניסים" התחלפו ב"סודות" וה"אמת" נחבאת מאחורי מיסוך מלאכותי ומטעה, כשלפרטים נבחרים יש גישה ייחודית אליה (Darwin et al., 2011; Dolińska- Rydzek, 2022, pp. 5-7; Hagemeister, 2006, p. 252).

זליגת התאוריות מהימין הקיצוני לקדמת השיח הפוליטי והתרבותי ברוסיה, לצד התקרבות השלטון אל מוסד הכנסייה – מגמה שהלכה והתהוותה מאז בחירתו של קיריל לפטריארך ב-2009 והקדנציה השלישית של פוטין – גרמה לכך שתאוריות הקונספירציה מוזנות ושזורות במוטיבים דתיים. כך המשטר מאמץ תפיסה מניכאיסטית (Manichaeism) על הפוליטיקה ועל ההיסטוריה (חשיבה בינארית שבה המציאות נחלקת באופן מוחלט לטוב ורע, חושך ואור, ללא מורכבות). במסגרת זו האויב מתואר כאחר מוחלט: לא-מוסרי, אפל, אכזרי ואף חושני ואוהב מותרות. למשל, בסוף דצמבר 2025 הצהיר פוטין שבאירופה אין כל ציוויליזציה, רק התנוונות (degradatsiia), וכי "האדמיניסטרציה של ג'ו ביידן והחזרזרים האירופים רצו לפרק את רוסיה תוך זמן קצר, בתקווה לרווח" (RBK, 2025c). במארס 2025 טען שר החוץ הרוסי סרגיי לברוב כי למערב אין ערכים, וכי הוא אינו מאמין בדבר מלבד בשטן: "המערב, ככל הנראה, מאמין רק בשטן, ומקדיש את כל המאמצים לשבירת הקונצנזוס בארגון לביטחון ולשיתוף פעולה באירופה" (OSCE) (RT, 2025).

יתרה מכך, זיקתן של הקונספירציות הקשורות במערב למוטיבים דתיים-אפוקליפטיים מאפשרת למשטר לאמץ נקודת מבט א-היסטורית, שבמסגרתה הקונספירציה מתוארת כמונחים מוסריים ואף תאולוגיים של המאבק בין טוב לרע. כך, ב-2018 איים פוטין על מי שיעז להפעיל נשק גרעיני כנגד רוסיה: "התוקפן צריך לדעת שהנקמה בלתי נמנעת, שהוא יושמד ושנחנו נהיה הקורבן של האגרסיה. אנחנו נעלה לגן עדן כמרטירים, והם ייפלו מתים. לא יהיה להם מספיק זמן לכפר על כך" (Reuters, 2018). זאת ועוד, לא

האנטישמיים המסורתיים, המשטר הפוטיניסטי מייחס לאויביו את הרס הערכים המסורתיים, דיכוי הרוח על חשבון החומר (חמדנות כספית) והרס המשפחה המסורתית (Borenstein, 2019). יתרה מזאת, פרשנותו והמשגתו של שפרביץ' מאפשרת למשטר הפוטיניסטי להשוות את המשמעויות התרבותיות והמוסריות שנושאת האנטישמיות לרוסופוביה. כך, ב-26 ביולי 2025 הציעה דוברת משרד החוץ הרוסי מריה זכרובה לכונן יום בינלאומי שיוקדש למאבק ברוסופוביה בעולם. "אני חושבת [...] שצריך כבר להיות יום בינלאומי שיוקדש למאבק ברוסופוביה [...] תחת דגלי הגיהנום של הרוסופוביה מחמשים את משטר הטרור בקייב. תחת דגלי הרוסופוביה הורגים ילדים". זכרובה ייחסה את גילויי הרוסופוביה הללו למערב (RIA Novosti, 2025). דבריה מעידים על רצונה של רוסיה לתבוע מעמד שווה של קורבן בתרבות הפוליטית של אירופה המערבית בת זמננו.⁴ ואולם באופן השימוש כיום על ידי המשטר הרוסי הרוסופוביה נבדלת ממערך פוביות אחרות כמו אנטישמיות, אסלאמופוביה או הומופוביה, משום שכאן הקורבן הוא המדינה עצמה. כשנציגי השלטון משתמשים במונח רוסופוביה בהתייחסותם למערב הם אינם מתכוונים לאינדיווידואלים, לרוסים אתניים שנפגעים מיחס לא הוגן בשל היותם רוסים, אלא לרוסיה המדינה, שהיא מולטי-אתנית ומורכבת מרפובליקות אוטונומיות. אדרבה, מקרים אלו אינם ממלאים תפקיד מרכזי בטענה לרוסופוביה (Borenstein, 2019, pp. 101-103). כלומר, המרכיב האתני בשיח הרוסופובי זניח והאישום נוגע בתחושות הגדולה של רוסיה, בשאיפתה להיות שחקנית מרכזית בזירה הגיאופוליטית.

כך, בשנים האחרונות וביתר שאת מפלישת רוסיה לאוקראינה ב-2022, הפך המושג לדומיננטי בשיח הרוסי על זהות ומדיניות (statehood). הרוסופוביה הופכת למושג מרכזי בחיפוש הדרך הייחודית של רוסיה וזהותה העצמית כמדינה, ונתפסת כאחד הכוחות המאיימים על ריבונותה. לצד זאת היא משמשת מושג מטרייה, המאפשר את הבנייתה של רוסיה כקורבן בתאוריות קונספירציה שונות, ומבטלת את הצורך בהוכחה לכך.

תאוריות קונספירציה ברוסיה הפוטיניסטית

כאמור, תאוריות הקונספירציה ברוסיה העכשוויות זוכות לפריחה מחודשת. ואולם בניגוד להימצאותן בשולי התרבות והפוליטיקה ברוסיה בשנות ה-90, קונספירציות הקשורות למערב הן כיום אחד מהאמצעים שבהם המשטר הפוטיניסטי "עושה פוליטיקה". לצד השתרשותו של המושג רוסופוביה, אחד מההיבטים המרכזיים הבולטים בתאוריות שמופצות עתה על ידי

באוקראינה, כדי להגן על עצמה ולהבטיח את עצמאותה המדינית ואת חירותה הערכית. הן גם מאפשרות לרוסיה להציג את המשטר באוקראינה כהמשך ישיר למשטר הנאצי בגרמניה, ובכך מהוות אמצעי רטורי נוסף שמשרטט את מלחמת רוסיה-אוקראינה כמלחמה חורמה וכמלחמה מוסרית של האור בחושך.

חלק שני – התגלמויותיו השונות של “האויב המערבי” וההשלכות הפוליטיות שלהן

מסגרת־העל הקונספירטיבית של המושג רוסופוביה אפשרה למשטר פוטין לקדם תאוריות רבות בדבר “האויב המערבי”, הכוללות נאשמים רבים: גורמים גיאופוליטיים ועל־לאומיים כמו נאט”ו, אך גם קבוצות ויחידים מתוך רוסיה עצמה. חלק זה של המאמר מוקדש לביטויים שונים של האויב המערבי ומאיר על המרכזיות שתופסות תאוריות הקונספירציה באפיון האויב ברוסיה. לצד זאת, חלק זה דן בהשלכות של מסגור קונספירטיבי זה.

נאט”ו

פלישת רוסיה לאוקראינה ב־2022 מוסברת לעיתים קרובות על ידי המשטר ברוסיה כצעד מניעתי של הגנה עצמית מפני התרחבות נאט”ו. מאז ועד היום, במקרים רבים הפנו נציגי ממשל פוטין אצבע מאשימה כלפי התרחבות הארגון. פוטין עצמו טען זאת פעמים רבות, אחת מהן בפורום הכלכלי הבינלאומי של סנט פטרבורג (PMEF-2025), שנערך ביוני 2025: “מאז תחילת שנות ה־90 היו לנו חמישה גלי התרחבות של נאט”ו, אפשר לומר שכבר שישה. קריאותינו להימנע מכך נפלו על אוזניים ערלות” (RBK, 2025a). דוגמה נוספת מ־28 באוקטובר 2025 היא דברי סרגיי לברוב, שר החוץ הרוסי, שטען בפני הוועידה הבינלאומית לביטחון באירו־אסיה, שנערכה במינסק, כי “התרחבות נאט”ו לא נפסקת לרגע” (TASS, 2025).⁵ אדרבה, יש גורמים שלטוניים התופסים את נאט”ו לא רק כברית צבאית אלא גם ככוח שמטרתו להתערב באופן אקטיבי בבחירות ברוסיה ולהפעיל לחץ משולב – דיפלומטי, כלכלי וצבאי, עד כדי פעולות סייבר התקפיות – להפלת השלטון ברוסיה (RG.RU, 2025). יש לציין שנאט”ו אכן נמצאת במגמת התרחבות בשלושים השנים מאז נפילת ברית המועצות, אולם יחסו של פוטין אל הברית והתרחבותה לא היה עקבי לאורך השנים. בתחילת דרכו בהנהגת המדינה הוא אף גילה יחס אוהד לברית והביע רצון להצטרף אליה (Hoffman, 2000). ב־2002, כאשר נאט”ו הכריזה על הצטרפותן של המדינות הבלטיות אסטוניה, לטביה וליטא פוטין נותר אדיש לכך, ובשום מקרה לא איים לפלוש אליהן כדי למנוע זאת. לעומת זאת, כשנשאל

רק שהעימות בין רוסיה למערב מתואר כהשתקפות ארצית של המאבק בין ישו לאנטי־כריסטוס, אלא שכמו בנרטיבים הדתיים האפוקליפטיים, הגבולות בין העבר להווה מיטשטשים. בשל כך המשטר מפרש אירועים היסטוריים ופוליטיים באופן שרירותי, בהתאם לצרכיו האידיאולוגיים (Dolińska-Rydzek, 2022).

דוגמאות לאמור לעיל מספקים הנאומים השנתיים של פוטין באסיפה הפדרלית של רוסיה, הפרלמנט הרוסי, מאז הפלישה לאוקראינה ב־2022. כך למשל הוא טען בפני האסיפה ב־21 בפברואר 2023, במלאת שנה למלחמה:

למערב, סליחה על חוסר הנימוס, לא אכפת. לא אכפת לו על מי להמר במאבק נגדנו, במאבק נגד רוסיה. העיקר שיהיה מי שיילחם נגדנו, ולכן אפשר להשתמש בכל אחד. וכפי שראינו, זה אכן היה כך: בטרוריסטים, בניאונאצים, אפשר להשתמש אפילו בשטן, סליחה על הביטוי, כל עוד אלו יבצעו רצונם וישמשו כלי נשק נגד רוסיה. פרויקט “אנטי־רוסיה” [אוקראינה. א”א וא”מ] הוא במהותו חלק ממדיניות נקמה כלפי ארצנו, יצירת מוקדי אי־יציבות וסכסוכים ממש על גבולותינו. אז, בשנות ה־30 של המאה שעברה, וגם כעת, הכוונה זהה: לכוון את האגרסיה מזרחה, להצית מלחמה באירופה ולהסיר מתחרים בעזרתם של אחרים (Poslanie Prizidenta Federal’nomu) (Sobraniiu, 2023).

ציטוט זה ממחיש את דימויו של המערב כאויב מר, אכול שנאה ולא רציונלי בשנאתו כלפי רוסיה, שמוכן להפעיל כל אמצעי לחיסולה: את השטן, את הנאצים במלחמת העולם השנייה, ועתה את אוקראינה. תיאור זה מאיר את ההיבטים הדתיים והא־היסטוריים שמאפשר השימוש הרוסי בתאוריות קונספירציה. רצונו של המערב במפלחת של רוסיה מוצג כדבר שהיה ויהיה תמיד, ובמסגרתו מלחמת העולם השנייה מתוארת כמלחמה שניהל המערב נגד רוסיה באמצעות גרמניה הנאצית. העובדות ההיסטוריות – של הסכם ריבנטרופ־מולוטוב, היותו של הצבא האדום צבא מולטי־אתני שבו נלחמו רוסים לצד אוקראינים, או היותה של ברית המועצות חלק מבעלות הברית שנלחמו נגד מדינות הציר – נמחקות ונעלמות בנרטיב הפוטיניסטי להצדקת מלחמת רוסיה-אוקראינה. השלכות השינוי בתפיסת הזמן מאפשרות למשטר פוטין להציג את רוסיה כמחויבת לצאת למלחמת מנע

כל גלי ההתרחבות האחרונים של נאט"ו התרחשו בעת שלטונו של פוטין ללא תגובה חריפה מצידו, ואף בזמן מלחמת רוסיה-אוקראינה. הצטרפותה של פינלנד לנאט"ו באפריל 2023, שגרמה להכפלת הגבול הישיר של הברית עם רוסיה על ידי הוספת כ-1,300 ק"מ, הובילה לתגובה הצהרתית בלבד – דבר הממחיש כי טענת האיום מצד נאט"ו היא בראש ובראשונה מניפולציה פוליטית. תאוריות הקונספירציה שעוסקות בנאט"ו רבות, ובראשן המזימה של הברית להחליש את רוסיה באמצעות הקמת בסיסים סביב גבולותיה. תאוריה זו מספקת את הלגיטימיות וההצדקה לפלישה לאוקראינה ומציירת את המהלך כאקט של הגנה עצמית. קונספירציות נוספות מערבות מזימות קונקרטיות לתקיפת רוסיה בשנים הקרובות, ואף נאמר כי נאט"ו נלחמת ברוסיה כבר עתה באוקראינה. כך למשל, בספטמבר 2022 נאמר בתוכנית 'הזמן יספר' (Vremia Pokazhet) בערוץ 1 בטלוויזיה, כי "במכלול התמונה הגדולה החיילים האוקראינים שם בשביל הנראות, בשביל להצטלם ולהעלות סרטונים לטיקטוק, אבל רוב הכוחות הנלחמים שם הם של נאט"ו" (BBC, 2022).

אירופה וארצות הברית

בשנים הקודמות הייתה זו ארצות הברית שסומנה על ידי פוטין כמייצגת של המערב, ושל אורה רוסיה מאמצת את גישתה הבלדנית. ואולם התקרבותן הדיפלומטית של רוסיה וארצות הברית לאחר עליית דונלד טראמפ הפכה את אירופה לאויבה הראשי (גמבורג ומילמן, 2025). זוהי הסיבה הפוליטית שבגינה אירופה ונאט"ו מוצגות בשנה האחרונה בקרב גורמי ממשל ומובילי דעה רוסים כאיום מרכזי על המשך קיומה של רוסיה. הדוגמאות לכך רבות ומגוונות, ביניהן בולטות התבטאותו של אלכסנדר בורטניקוב, ראש הפס"ב (שירות הביטחון הפדרלי), שב-16 באוקטובר 2025 האשים את נאט"ו ואת בריטניה בפרט בתכנון ובשותפות במבצע 'קורי עכביש', שבמסגרתו ניזוקו ארבעה בסיסים צבאיים, ולא פחות מ-40 מפציצים רוסיים הותקפו על אדמת רוסיה על ידי נחילי רחפנים וכתב "מים אוקראיניים ביוני האחרון" (Radio Svoboda, 2025); וכן הצהרתו העוקבת של הבלוגר הצבאי-הממסדי אלכסנדר קוך, כי בריטניה מתכננת פיגועים ופגיעה נוספת במערכות רוסיות קריטיות, והיא שעומדת מאחורי "הגוש של קייב" (Kotsnews, 2025).

דוגמה נוספת היא קריקטורה וטקסט שפורסמו ב-16 באפריל 2025 באתר שירות ביון החוץ של רוסיה (SVR) (איור 1): אירופה, שמתוארת באמצעות אורסולה פון דר ליין, נשיאת הנציבות האירופית, חולשת על העולם

על הפרספקטיבה של הצטרפותה של אוקראינה פטר זאת כסוגיה של אוקראינה בלבד (Kremlin, 2001). גם אחרי הנאום שנשא פוטין בוועידת מינכן לביטחון ב-2007 הוא שיתף פעולה פעמים רבות עם נאט"ו, מבחינה הצהרתית וביטחונית כאחת. ב-2009 העניק פוטין סיוע דיפלומטי וצבאי לג'ורג' בוש במאבק נגד הטרור: הוא תיווך בהקמת בסיסים צבאיים אמריקאיים באוזבקיסטן ובקירגיזסטן כחלק ממעורבותה של נאט"ו בסכסוך באפגניסטן (Person & McFaul, 2022). יש לציין כי היחס האוהד לנאט"ו נותר גם תחת שלטון מדבדב, כאשר בפסגת נאט"ו בליסבון ב-2010 הוא הצהיר על סיום העוינות ותחילת שיתוף הפעולה הרוסי עם הברית, שכלל גם את הפוטנציאל לשיתוף פעולה במערכות הגנה מפני טילים (Kremlin, 2010; Person & McFaul, 2022). זאת ועוד, בשנת 2002 נוסדה מועצת רוסיה-נאט"ו. היא פעלה בנושאים ביטחוניים בהיקף משתנה עד מארס 2017, כלומר גם אחרי סיפוח קרים על ידי רוסיה ב-2014 (TASS, 2017).

למרות שלא היה "חשש" שאוקראינה תצטרף לנאט"ו ערב המלחמה ב-2022, פוטין עודנו מתעקש על כך שזו הסיבה למכת המנע שלו – הפלישה לאוקראינה.

ניכר אם כן כי העקביות הרטרופקטיבית שהמשטר מנסה לשדר בכל הנוגע לאיום מנאט"ו משרתת מטרה פוליטית-אידיאולוגית. בפרט, לשם הצדקת המלחמה השלטון הפוטיניסטי זקוק לאויבים. צורך זה מתבטא בבירור בעיתויי הביקורת שהושמעה במהלך העשורים האחרונים, בדיעבד ולאחר הסימנים שגילתה אוקראינה בתקופה זו – במהפכה הכתומה ב-2004 ובאירועי יברומאידאן ב-2014 – המעידים על רצונה להתנתק מההשפעה הרוסית ולהיות חלק מהדמוקרטיה המערבית. כך למשל ב-2014, לאחר שהנשיא הפרו-רוסי ויקטור ינוקוביץ' הודח בעקבות סדרה של מחאות המונים, פלשה רוסיה למזרח אוקראינה וסיפחה את חצי האי קרים, והצדיקה את הפלישה בין היתר בהתרחבות נאט"ו. במילים אחרות, למרות שלא היה "חשש" שאוקראינה תצטרף לנאט"ו ערב המלחמה ב-2022, פוטין עודנו מתעקש על כך שזו הסיבה למכת המנע שלו – הפלישה לאוקראינה. הדבר בולט בייחוד לנוכח העובדה שכמעט

התקרבותן הדיפלומטית של רוסיה וארצות הברית לאחר עליית דונלד טראמפ הפכה את אירופה לאויבה הראשי של רוסיה.

איור 1: נשיאת הנציבות האירופית חולשת על העולם כציפור טרף

מקור: Press-biuro SVR Rossii

סוכנים של ה־CIA ליריב הפוליטי המר של פוטין, אלכסיי נבלני (RIA Novosti, 2020). התבטאות זו של דמיטרי פסקוב, דובר הקרמלין, נשמעה בשעה שנבלני היה מאושפז בבית החולים בגרמניה, לאחר שהורעל בחודש אוגוסט 2020 בדרך לקמפיין בחירות בטומסק, ואחרי שרוסיה ספגה ביקורת בינלאומית קשה בשל החשד להרעלתו של האופוזיציונר. וכן, החלטתו של נבלני לשוב לרוסיה הוצגה גם היא על ידי התקשורת הממסדית כהוכחה לשיתוף הפעולה שלו עם גורמי ביון מערביים (RIA Novosti, 2021). ניתן לראות בתיגו של נבלני כסוכן של המערב עדות לבאות.

בד בבד עם פיתוח וקידום של הקונספירציות על המערב לקדמת השיח הפוליטי, היריבים הפוליטיים של פוטין מואשמים בקשירת קשר נגדו. דוגמה לכך היא הצהרתו של שירות הביטחון הפדרלי ב-14 באוקטובר 2025 כי מיכאיל חודורקובסקי, המייסד והמנכ"ל לשעבר של תאגיד הנפט יוקוס ומתנגד פוליטי לפוטין, והוועד הרוסי נגד המלחמה, ארגון המסייע לגולים רוסים ומקדם סנקציות כנגד רוסיה, חשודים בהקמת ארגון טרור ובחברות בו לצורך תכנון השתלטות אלימה על השלטון ברוסיה. לשם השגת יעדם הם עוסקים בגיוס מתנדבים לצבא אוקראינה ולתוכנית להשתלטות אלימה על השלטון ברוסיה (FSB.RU, 2025). אנדריי לוגובוי, חבר הדומה (הבית התחתון של הפרלמנט הרוסי), בירך על ההחלטה בערוץ הטלגרם שלו ואמר כי החברים בוועד מקבלים תשלום על פועלם משירותי הביון המערביים, וכי הכרזתם על הקמת הפלטפורמה

כציפור טרף המיוצגת באמצעות צלב קרס, כשמנגד עומדות רוסיה וארצות הברית. הקריקטורה מלווה בטקסט על הנטייה הטוטליטרית של אירופה והיותה מקור תמידי למשברים עולמיים. בטקסט מודגש במיוחד מקומה של צרפת בשפיכות דמים והקמתם של משטרים עקובים מדם. כלומר, ברצונה של אירופה לגרום למשבר עולמי ואף להשתלט על העולם (Press-biuro SVR Rossii, 2025).

האופי הקונספירטיבי של תיאורים אלו מדגיש את המזימה שאירופה זוממת לכאורה כנגד רוסיה. יתרה מזאת, עיסוקם של שירותי הביון בקידום נרטיב זה, לעיתים קרובות במקום לוחמה אמיתית בטרור, מעיד אף הוא על המאמצים שמושקעים בתרגום התעמולה הפוטיניסטית ליצירתה של מציאות פוליטית חדשה.

מתנגדים פוליטיים

קטגוריית האויבים מבית גם היא רחבה ומשתנה. היא כוללת את האופוזיציה לפוטין אך גם אנשי תרבות ואזרחים מן השורה, שבעקבות האידאולוגיה הפוטיניסטית מוצאים את עצמם מוגדרים כ"אויבים מערביים". עשרים וחמש שנות שלטונו של פוטין הובילו לדעיכת ההתנגדות הפוליטית מבית. נכון לעת כתיבת המאמר, יריביו הפוליטיים ומבקרי הקולניים המוצהרים נמצאים מחוץ לגבולות המדינה, או שאינם בין החיים. עם זאת, במקביל למלחמה הולכת ומתהווה פריזמה שדרכה מתייג המשטר את מתנגדיו כ"אויבים מערביים". כך למשל, בסוף 2020 הכריז הקרמלין כי חשף קשר בין

איור 2: תיאור גרפי של אלו המוגדרים סוכנים זרים, בדמות עכבישים המוכרים את מולדתם למערב

מקור: ערוץ הטלגרם של חבר הדומה אנדריי לוגובוי, 12 בדצמבר 2025

המלחמה באוקראינה. לכך מצטרפות גם תאוריות קונספירציה הנוגעות לשיתוף הפעולה של אותם "סוכנים זרים של המערב". כך, אלו המזוהים עם ערכים דמוקרטיים וליברליים מתויגים כזרים למדינה ואף כבוגדים, משום שבהזדהותם עם ערכים מערביים הם חותרים תחת ערכיה של רוסיה.

ההגבלות על מי שנחשב לסוכן זר הולכות ומתרבות, וכוללות איסור לקבל מהמדינה כל תמיכה כספית, אישית או באמצעות מימון לפעילות תרבותית ומחקרית (2023); איסור להיבחר לכל סוג של תפקיד ציבורי (2024); חובה להחזיק ולנהל רכוש והכנסות בחשבונות רובל ייעודיים (דצמבר 2024); ואיסור לעסוק בכל פעילות חינוכית או הסברתית (2025). זאת ועוד, נכון לסוף שנת 2025 כ־33 אחוזים מתוך הנכללים ברשימה עומדים בפני העמדה לדין פלילי (Verstka, 2025).⁷

נכון למאי 2025 נכללו ברשימה יותר מ־1,000 ארגונים ואנשים, בהם גופי תקשורת עצמאיים כמו מדוזה, אתר הטלוויזיה דוֹז'ד, הוועד נגד עינויים, הקרן למאבק בשחיתות, מכון המחקר הסוציולוגי לבדה ושורה ארוכה של פוליטיקאים, אנשי תרבות, אקדמיה ועסקים, דוגמת העיתונאים יקתרינה גורדייבה ויורי דוד (Dud'), המוזיקאים זמפירה, מונטצ'קה ו-Noize MC, ראש ממשלת רוסיה לשעבר מיכאיל קסיאנוב, האופוזיציונרים איליה יאשין וולדימיר קארה־מורוזה, וחברי הדומה לשעבר דמיטרי וגנדי גודקוב. לצד זאת ובמקביל להרחבת החקיקה, משרד המשפטים הרוסי הקים מרשם נוסף של אנשים המזוהים כסוכנים זרים. רשימה זו אינה

של הכוחות הדמוקרטיים הרוסיים בפני אספת מועצת אירופה היא "טיפה בים של מעשיהם הרוסופוביים" (Lugovoy, 2025).⁶

מאז פרוץ המלחמה מקדם השלטון תאוריית קונספירציה על כך שחברי הקהילה ברוסיה הם חלק מתנועה עולמית־מערבית שנועדה לערער את יסודות המשטר הרוסי בכלל, ואת מוסד המשפחה בפרט.

סוכנים זרים

קטגוריה רחבה אחת של אויבים מתייחסת לאנשי ציבור, תרבות ותקשורת – קטגוריית "הסוכנים הזרים" (inoagency). המונח סוכן זר נועד לסמן אדם או ארגון אשר לדעת השלטון מקבל תמיכה מגורמים זרים, קרי מערביים, וביכולתו להשפיע על דעת הציבור הרוסי ועל המצב הפוליטי במדינה. המונח הופיע לראשונה בחקיקה הרוסית בשנת 2012, ומאז ועד 2019 התייחס לארגונים בלבד, בהם גופי תקשורת ועמותות. בדצמבר 2022 התרחבה ההגדרה לכל אדם או ארגון שנקבע כי הוא נמצא תחת השפעה זרה ועוסק בפעילות פוליטית ובהפצה של מסרים וחומרים המיועדים לציבור. במסגרת זו השתתפות בהפגנות, הבעת דעה ביקורתית כנגד המשטר ברשתות החברתיות או תמיכה כלכלית בהן – כל אלה יכולות להיחשב לפעילות פוליטית.

החרפת הרטוריקה והצעדים כנגד אלה המוגדרים סוכנים זרים הולכת וצוברת תאוצה עם התקדמות

ולפיכך כפגיעה במדינה, והמזדהה איתה עלול להישלח ל-12 שנות מאסר (לפי סעיף 282.2 בדין הפלילי). יש לציין כי רטוריקה קונספירטיבית זו מופעלת כלפי היריבים הפוליטיים הרוסים המואשמים בהיותם חברי הקהילה או תומכיה. מריה פבצ'יך (Pevchikh), עיתונאית ויושבת ראש דירקטוריון קרן המאבק בשחיתות, הארגון שהקים האופזיציונר אלכסיי נבלי לחשיפת שחיתויות בממשל הרוסי, הואשמה על ידי חבר הדומה אנדריי לוגובוי כי היא "רוסופובית מקצוענית" שממומנת על ידי ארגוני ביון מערביים. עזיבתה את רוסיה, היותה אזרחית אנגליה, תומכת להטב"ק ומתנגדת למלחמה הם לדידו את ההוכחה לכך (Lugovoy, 2024). במקרים אחרים ובאופן דומה, גורמי ביטחון אוקראיניים וצבאות של מדינות המערב נקראים בפי גורמי ממשל ותועמלנים "צבאות הלהט"ב" (ראו למשל: Lugovoy, 2023).

סיכום

מאמר זה עוסק במקום המרכזי שתאוריות קונספירציה תופסות ברוסיה הפוטיניסטית. במהותן הן גורסות כי המערב שואף להביס את רוסיה וישתמש לשם כך בכל האמצעים האפשריים, ואילו רוסיה מוצגת על ידן כמדינה גדולה ויציבה המהווה ציוויליזציה בפני עצמה, ובה אורחות חיים שמרניות וייחודיות.

יש לציין כי נסיקתן של תאוריות הקונספירציה בתרבות הפוליטית הרוסית העכשווית אינה תופעה ייחודית לרוסיה. ניתן לחזות בזליגתן מהשוליים למרכז הפוליטי במדינות אחרות, ובכללן בארצות הברית. לצד ההיבטים החברתיים והתרבותיים של הגורמים לתופעה זו – שהם מעבר לגבולות הדיון הנוכחי – כניסתם של האינטרנט והרשתות החברתיות לשימוש היו זרז משמעותי להפצת תאוריות קונספירציה ברחבי העולם. זאת משום שהם אפשרו למשתמשים לא רק להפיץ בקלות את התאוריות אלא גם להיות מעורבים באופן ישיר בהעתקתן להקשרים אחרים באמצעות תגובות והוספת מידע, ובכך לזכות בתחושה של סוכנות (agency).

העלייה החדה בשימוש בתאוריות קונספירציה ברוסיה קשורה באופן הדוק למלחמה באוקראינה, שבגינה דורש המשטר את גיוס ההמונים באופן רעיוני ומעשי כאחד, והתלכדות כנגד האויב. מנקודת מבט זו ניתן להסביר את התגברות השימוש במושג רוסופוביה בשנים האחרונות. זהו מושג מטרייה שמכסה כל רגש או פעילות אנטי-רוסית, ומעניק מענה קונספטואלי לאויב. זאת ועוד, רוסופוביה מאפשרת למשטר הרוסי לתבוע מהקהילה המערבית מעמד של קורבן, ובכך להציג את פעולותיו – החל מהפלישה לאוקראינה וכלה

ציבורית, אך כל אזרח יכול לפנות למשרד המשפטים ולבדוק אם שמו נכלל בה (RBK, 2025b).

הקהילה הלהטב"קית

רוסיה היא מדינה הומופובית. חברי הקהילה הלהטב"קית ברוסיה הפכו למוקצים ולנרדפים בעקבות סדרה של הגבלים וחוקים שנחקקו החל משנת 2013, בעקבות המפנה הבדלני בפוליטיקה. רדיפה זו הגיעה לשיא עוד לפני המלחמה באוקראינה, כשבשנת 2017 השלטון הרוסי נותר אדיש לקמפיין השנאה שהובילה צ'צ'ניה כלפי גברים הומואים, שבגינו עשרות שנחשדו בכך עונו והוצאו להורג על ידי ממשל רמזן קדירוב. עם תחילת המלחמה חלה החרפה נוספת בחקיקה נגד חברי הקהילה, הכוללת איסורים הנוגעים לשינויי מין ורדיפה גלויה הרבה יותר. כל סממן של הקהילה נאסר בחוק: סרטי קולנוע וספרות עוברים צנזורה קפדנית, ארגונים ומועדונים נסגרים, לעיתים קרובות תוך הפעלת אלימות מצד רשויות החוק, וחברי הקהילה מופלים בעבודה וחיים בפחד מפני הלשנות וקנסות, שעשויים להגיע עד שני מיליון רובל בגין "תעמולה להטב"קית". לצד זאת ובייחוד בצ'צ'ניה, מתרבות העדויות על שליחה לחזית של חברי הקהילה כפעולה של ענישה (DW, 2024).

ואולם הרדיפה וההוקעה של הזהות הלהטב"קית אינה מתרחשת רק אל מול פרטים. הזהות הלהטב"קית נתפסת כבגידה בערכים השמרניים ובזהותה הייחודית של רוסיה, וערכי הקהילה נתפסים כערכים מערביים. זאת ועוד, זהות זו נתפסת על ידי המשטר הרוסי כאמצעי במלחמה ההיברידית שמנהל המערב כנגד רוסיה (Parlamentarskaia gazeta, 2022). על כן השלטון ברוסיה מנסה להוקיע את הלהטב"ק כתופעה אזרחית ותרבותית, ומקדם מאז פרוץ המלחמה תאוריית קונספירציה על כך שחברי הקהילה ברוסיה הם חלק מתנועה עולמית-מערבית שנועדה לערער את יסודות המשטר הרוסי בכלל, ואת מוסד המשפחה בפרט. מנגד, המודל ההטרו-נורמטיבי של מוסד המשפחה עוגן בתיקון לחוקה הרוסית ב-2020 וקבע כי "תפקידה של המדינה להגן על המשפחה ועל האימהות, האבהות והילדות; להגן על מוסד הנישואין כברית בין גבר לאישה" (סעיף V114 בחוקה).

תאוריית קונספירציה זו הובילה להכרזתו של בית המשפט העליון ברוסיה בסוף חודש נובמבר 2023 על הקהילה הלהטב"קית כעל גוף קיצוני וזר המטיל איום על המדינה. "ההשקפות של התנועה מבוססות על שנאה למסורת, לדת ולתרבות רבת השנים ולנושאים אותן", נכתב בהחלטת בית המשפט (BBC, 2024). מאז מתויגת כל שייכות לקהילה כשייכות לארגון קיצוני,

נסתרת לכל מאורע ציבורי ולחשוד בקיומן של כוונות נסתרות; ושיטות ההוכחה שלהן נובעים מאקסיומה אחת שממנה מוסקים כל ההסברים האחרים (ארנדט, 2010, עמ' 675-700). בהינתן הקשר זה וכהזמנה למחקר עתידי, תאוריות קונספירציה עשויות להיות אמצעי להפצת אידיאולוגיה טוטלית זו.

ד"ר אלה איטקין היא חוקרת אורחת בתוכנית רוסיה במכון למחקרי ביטחון לאומי. מחקרה מתמקד בשאלות של עוצמה רכה ובהצטלבויות של אידיאולוגיה, תעמולה והחברה האזרחית ברוסיה העכשווית. בעלת תואר שלישי בהיסטוריה מאוניברסיטת תל אביב. עבודת הדוקטור שלה עוסקת בדיוור ציבורי בברית המועצות. איטקין היא גם חוקרת במכון ע"ש קמינגס לחקר רוסיה ומזרח אירופה באוניברסיטת תל אביב. ellaitkin@mail.tau.ac.il

ארקדי מילמן הוא חוקר בכיר וראש תוכנית רוסיה במכון למחקרי ביטחון לאומי. היה שגריר ישראל ברוסיה (2003-2006) ושגריר ישראל באזרבייג'ן (1997-2000). היה חוקר בכיר בנושא ברית המועצות במרכז למחקר מדיני במשרד החוץ הישראלי, ובהמשך ניהל את מחלקה האחראית על נושא רוסיה והמזרח הרחוק. ארקדי שירת כסגן ראש קבוצת הדיפלומטים הישראלים במוסקבה (1989-1990) לפני חידוש היחסים עם ברית המועצות. הקים את שגרירות ישראל בקזחסטן (1992) וכיהן כממונה הישראלי הראשון במדינה זו. בהמשך היה יועץ וציר בשגרירות ישראל במוסקבה, ומילא תפקידים שונים במטה משרד החוץ הקשורים במדיניות במרחב הפוסט־סובייטי. arkadym@inss.org.il

מקורות

ארנדט, ח' (2010), **יסודות הטוטליטריות** [ע' זרטל, מתרגמת] (עמ' 686-700). הקיבוץ המאוחד.
ג'אדט, ט' (2009), **אחרי המלחמה: תולדות אירופה מאז 1945** [ג' גרון, מתרגם] (עמ' 935-966). מאגנס ודביר.
גמבורג, י' ומילמן, א' (2025, 21 בספטמבר). **אירופה כמכשול האחרון בדרך לניצחון רוסיה באוקראינה?** מבט על, גיליון 2038, <https://tinyurl.com/wvfj3s4p>. המכון למחקרי ביטחון לאומי.

Alper, S., Varol, O., & Yilmaz, O. (2025). Conspiracy theories as instruments of power: The case of conspiracy beliefs in the wake of the 2023 earthquakes in Türkiye. *Political Psychology*, 00, 1-20. <https://doi.org/10.1111/pops.70106>
BBC (2022, September 21). *War in Ukraine: Fact-checking Russian claims that Nato troops are fighting in Ukraine*. <https://tinyurl.com/4eza7hzn>
BBC (2024, January 23). *Tsenzura, reidy, donosy. Kak rossiiskie vlasti borolis' s LGBT-dvizheniem posle priznaniia ego ekstremistskim*. [Censorship, raids, and denunciations: How Russian authorities cracked down on the LGBT movement after labeling it extremist].

בדיכוי אלים של כל התנגדות למשטר ברוסיה – כאקט של הגנה עצמית.

נוסף על כך, המעבר של תאוריות הקונספירציה מהימין הקיצוני לקדמת השיח הפוליטי והתרבותי ברוסיה, לצד התקרבותו של המשטר למוסד הכנסייה, הזינו את התאוריות הללו בהיבטים דתיים וא-היסטוריים. כך מצויר משטר פוטין את המאבק שמנהל המערב נגד רוסיה כמלחמה של החושך באור, ומציג את רוסיה כנושאת לפיד האמת. לפיכך העובדות ההיסטוריות מוכפפות לתמיכה בנרטיב הקונספירטיבי. דוגמה מובהקת להיבט זה היא נאום פוטין באסיפה הפדרלית ב־2023, שבו תיאר את מלחמת העולם השנייה כמלחמה שניהל המערב כנגד רוסיה באמצעות המשטר הנאצי. מכאן קצרה הדרך לקרוא למשטר באוקראינה משטר נאצי ולטעון שמאחוריו עומד המערב.

יש לציין כי המערב הופך גם הוא ברוסיה הפוטיניסטית למושג מטרייה, המאגד בתוכו את מי שהיא רואה בו אויב שלה, ולכן הוא משתנה בהתאם לצרכים ולנסיבות הפוליטיות. מבחינה גיאופוליטית, עלייתו של דונלד טראמפ לקדנציית נשיאות שנייה בארצות הברית וחידוש המגעים עם פוטין, לצד הפוליטיקה הלעומתית של ממשל טראמפ כנגד אירופה, הובילה לתיוגה של האחרונה ככוח המערבי המרכזי. כך, תאוריות קונספירציה המקודמות עתה ברוסיה רואות באירופה ובברית הצבאית של נאט"ו את האויב המרכזי.

אשר לענייני פנים, התאוריות רואות במתנגדים פוליטיים סוכנים של המערב, יחד עם אנשי ציבור ותרבות המוכרזים באופן רשמי כסוכנים זרים. ראוי לציין בנפרד את השימוש שעושה המשטר הפוטיניסטי בתאוריות הקונספירציה על מנת להוקיע מתוך רוסיה את הקהילה הלהטב"קית מבחינה אנושית, תרבותית ואזרחית. לפי תאוריות אלו הקהילה היא חלק מתנועה מערבית שמטרתה לערער את יסודות השלטון הרוסי. בעקבות זאת הוצאה הקהילה הלהטב"קית אל מחוץ לחוק והוכרזה כגוף קיצוני וזר על ידי בית המשפט העליון בנובמבר 2023.

השימוש הדומיננטי בתאוריות קונספירציה ברוסיה הפוטיניסטית מאיר סוגיה נוספת, שהיא אפשרות היותן סממן לשינוי פוליטי עמוק שמתרחש במדינה בעת מפנה טוטליטרי. חנה ארנדט הרבתה לכתוב על יחסי הגומלין בין אידיאולוגיות למשטרים, ובפרט על התפקיד שנושאות אידיאולוגיות בהקמתם של משטרים טוטליטריים. לדידה, אידיאולוגיות משרתות משטרים אלו בזכות שלושה מאפיינים ייחודיים: הן מספקות הסבר טוטלי לעבר ולהווה, וחוזות במהימנות את העתיד; הן מעניקות מעין "חוש שיש" המאפשר למשטר להזריק משמעות

- Borenstein, E. (2019). *Plots against Russia: Conspiracy and fantasy after socialism*. Cornell University Press.
- Borenstein, E. (2022). Everybody hates Russia: On the uses of conspiracy theory under Putin. *Social Research*, 89(3), 811–829. <https://doi.org/10.1353/sor.2022.0055>
- Byford, J. (2014). Beyond belief: The social psychology of conspiracy theories and the study of ideology. In C. Antaki & S. Condor (Eds.), *Rhetoric, ideology and social psychology: Essays in honour of Michael Billig* (pp. 83–93). Taylor & Francis Group.
- Darwin H., Neave N., & Holmes J. (2011). Belief in conspiracy theories. The role of paranormal belief, paranoid ideation and schizotypy. *Pers. Individ. Differ.* 50(8), 1289–1293. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.02.027>
- Dolińska-Rydzek, M. (2022). The Antichrist and his plot against Russia: Conspiracy theories and eschatology. *Colloquia Humanistica*, 11, Article 2745. <https://doi.org/10.11649/ch.2745>
- Douglas, K.M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C.S., & Deravi, F. (2019). Understanding conspiracy theories. *Political Psychology*, 40(1), 3–35. <https://doi.org/10.1111/pops.12568>
- Douglas, K.M., & Sutton, R.M. (2023). What are conspiracy theories? A definitional approach to their correlates, consequences, and communication. *Annual Review of Psychology*, 74, 271–298. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-032420-031329>
- Dugin, A. (1992). Geopolitika yugoslavskogo konflikta [The geopolitics of the Yugoslav conflict]. *Elementy*, (2), 20–25.
- DW (2024, September 5). *Vlasti Chechni otpravliaiut zaderzhannykh geev vovvat' v Ukrainu*. [Chechen authorities are sending detained gay men to fight in Ukraine].
- FSB.RU (2025, October 14). *FSB Rossii vzbuzhdeno ugovnoe delo v otnoshenii ex-glavy kompanii LukOS Mikhaila Khodorkovskogo i chlenov Antivoennogo komiteta Rossii*. [The Russian FSB has initiated a criminal case against former Yukos CEO Mikhail Khodorkovsky and members of the 'Anti-War Committee of Russia'].
- Hagemester, M. (2006). The Protocols of the elders of Zion and the myth of a Jewish conspiracy in post-Soviet Russia. In J. Herman, S. Rock, & E. Timms (Eds.), *Nationalist myths and modern media: Contested identities in the age of globalization* (pp. 243–256). Palgrave Macmillan.
- Hellinger, D.C. (2019). *Conspiracies and conspiracy theories in the age of Trump*. Palgrave Macmillan.
- Hoffman, D. (2000, March 5). *Putin says 'why not?' to Russia joining NATO*. The Washington Post. <https://tinyurl.com/32vy4scy>
- Hoover Institution (2025, May 23). *At home with the KGB: A new history of the Soviet security service* [Video]. YouTube. <https://tinyurl.com/btybktdk>
- Il'ichev, A.V. (2024). British scholarship on the Second World War as a tool of information and psychological confrontation with Russia. *Konfliktologija/ nota bene*(1). DOI:10.7256/2454-0617.2024.1.70157
- Keeley, B.L. (1999). Of conspiracy theories. *The Journal of Philosophy*, 96(3), 109–126.
- Kotsnews (2025, October 16). *FSB: Operatsiia "Pautina" organizovali britantsy*. [FSB: Operation 'Web' was organized by the British]. [Telegram post]
- Kremlin (2001, July 25). *Answers to journalists' questions during a Joint News Conference with Ukrainian President Leonid Kuchma*. <https://tinyurl.com/3pnk2ybb>
- Kremlin (2010, November 20). *News conference following NATO-Russia Council meeting*. <https://tinyurl.com/47s4tr39>
- Lugovoy Andrey (2023, January 18, 10:45). [Post claiming the creation of militarized LGBT units in Poland]. [Telegram Post].
- Lugovoy Andrey (2024, May 29, 14:35). [Post alleging British influence and anti-government activism by Maria Pevchikh]. [Telegram post].
- Lugovoy Andrey (2025, October 14, 16:06). [Statement on the initiation of criminal proceedings against members of the "Anti-War Committee of Russia"]. [Telegram post].
- Martin, A.M. (2003). The invention of "Russianness" in the late 18th-early 19th century. *Ab Imperio*, 2003(3), 119–134. DOI:10.1353/imp.2003.0133
- Marten, K. (2017). The 'KGB state' and Russian political and foreign policy culture. *The Journal of Slavic Military Studies*, 30(2), 131–151. <https://doi.org/10.1080/13518046.2017.1270053>
- Mearsheimer, J.J. (2014). Why the Ukraine crisis is the West's fault: the liberal delusions that provoked Putin. *Foreign Affairs*, 93(5), 77–89. <https://tinyurl.com/4h23pspp>
- Nera, K., Wagner-Egger, P., Bertin, P., Douglas, K.M., & Klein, O. (2021). A power-challenging theory of society, or a conservative mindset? Upward and downward conspiracy theories as ideologically distinct beliefs. *Eur. J. Soc. Psychol.* 51(4–5), 740–757. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2769>
- Parlamentarskaia gazeta (2022, October 17). *Khinshtein nazval LGBT instrumentom gibridnoi voyny protiv Rossii*. [Khinshtein called LGBT an instrument of hybrid warfare against Russia].
- Pashkovsky, P.I., Kryzhko, E.V., & Kryzhko L.A. (2025). Russophobia as a component of modern geopolitical confrontation: Global and regional dimensions. *Russian Journal of Regional Studies*, 33(1), 33–47. DOI:10.15507/2413-1407.033.202501.033-047
- Person, R., & McFaul, M. (2022). What Putin fears most. *Journal of Democracy*, 33(2), 18–27. DOI:10.1353/jod.2022.0015
- Poslanie Prizidenta Federal'nomu Sobraniyu. [Presidential Address to the Federal Assembly]. (2023, February 21).
- Press-biuro SVR Rossii (2025, April 16). *Evrofashizm, kak i 80 let nazad – obshchii vrag Moskvy i Vashingtona*. [Eurofascism, as 80 years ago, is the common enemy of Moscow and Washington].
- Radio Svoboda (2025, October 16). *Glava FSB obvinil Britaniyu v prichastnosti k operatsii "Pautina"* [FSB chief accuses Britain of involvement in Operation 'Web'].

- RBK (2016, July 1). *Minkul'tury zakazalo issledovanie o rossiefobii za 1.9 mln rub.* [Russia's Ministry of Culture has commissioned a study on Russophobia worth 1.9 million rubles].
- RBK (2025a, June 20). *Putin zaiavil o shesti volnakh rasshireniia NATO s kontsa 1990-kh.* [Putin says NATO has expanded in six waves since the late 1990s].
- RBK (2025b, August 22). *Inoagenty v Rossii: kto eto, poniatie, reestr i posledstviia statusa.* [Foreign agents in Russia: definition, register, and consequences].
- RBK (2025c, December 17). *Putin ob "iasnil, pochemu Rossiia ne stala chlenom "tsivilizovannogo zapada".* [Putin explained why Russia did not become part of the 'civilized West'].
- Ren, Z.B., Carton, A.M., Dimant, E., & Schweitzer, M.E. (2022). Authoritarian leaders share conspiracy theories to attack opponents, galvanize followers, shift blame, and undermine democratic institutions. *Current Opinion in Psychology*, 46, 101388. DOI: [10.1016/j.copsyc.2022.101388](https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101388)
- Reuters (2018, October 19). *'Aggressors will be annihilated, we will go to heaven as martyrs,' Putin says.* The Moscow Times. <https://tinyurl.com/ytuuhak>
- RIA Novosti (2020, October 1). *V Kremle zaiavili o rabote sotrudnikov TsRU s Naval'nyim.* [The Kremlin said that CIA operatives had worked with Navalny].
- RIA Novosti (2021, January 14). *Pochemu Naval'nyi toropitsia vernut'sia v Rossiiu.* [Why Navalny is hurrying back to Russia].
- RIA Novosti (2025, July 26). *Zakharova predlozhila sozdat' mezhdunarodnyi den' bor'by s rusofobie.* [Zakharova suggests establishing an international day against Russophobia].
- RG.RU (2025, October 29). *Vasilii Piskarev: Popytki Zapada okazat' davlenie na izberatelei v RF budut usilivat'sia.* [Vasily Piskarev: Attempts by the West to influence voters in Russia will intensify].
- RT (2025, March 11). *Lavrov predlozhit, chto Zapad verit tol'ko v Satana.* [Lavrov claims the West believes only in Satan]. [Telegram post] Dzen.Ru.
- Sakwa, R., & Horvath, R. (2005). The invention of Russophobia. In R. Horvath, *The legacy of Soviet dissent: Dissidents, democratization and radical nationalism in Russia* (pp. 130–159). Routledge.
- Snegovaya, M., & McGlynn, J. (2025). Dissecting Putin's regime ideology. *Post-Soviet Affairs*, 41(1), 42–63. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2024.2386838>
- Soldatov, A., & Borogan, I. (2010). *The new nobility: The restoration of Russia's security state and the enduring legacy of the KGB.* PublicAffairs.
- Soroka, G. (2022). International relations by proxy? The Kremlin and the Russian Orthodox Church. *Religions*, 13(3), 208. <https://doi.org/10.3390/rel13030208>
- Stano, S. (2020). The internet and the spread of conspiracy content. In M. Butter & P. Knight (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* (Vol. 1, pp. 483–496). Routledge.
- TASS (2017, July 12). *Sovet Rossiia – NATO. Dos'e.* [Russia–NATO Council: Dossier].
- TASS (2023, December 28). *V MID Rossii anonsirovali доклад об уровне русофобии в мире.* [Russian Foreign Ministry to present a report on the global level of Russophobia].
- TASS (2025, October 28). *Lavrov: rasshirenie NATO ne prekrashchaetsia na minutu vopreki obiazatel'stvam.* [Lavrov: NATO expansion hasn't stopped for a minute, despite its commitments].
- Technicolor Dreams (2017, August 16). *Alexandr Dugin: "Osoboe mnenie", 08/08/2008* [Alexander Dugin: "Dissenting Opinion" 08/08/2008]. [video] YouTube. <https://tinyurl.com/54xbnzub>
- Verstka (2025, December 23). *Kazhdyi tretii "inostrannyi agent" okazalsia pod ugovornym presledovaniem k kontsu 2025 goda.* [By the end of 2025, one in three 'foreign agents' had come under criminal investigation].
- Yablokov, I. (2020). Conspiracy theories in Putin's Russia: The case of the New World Order. In M. Butter & P. Knight (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* (pp. 894–913). Taylor & Francis Group.

הערות

1. לסקירת ספרות בנושא זה ראו: Douglas & Sutton, 2023.
2. על תחושת הסוכנות שתאוריות קונספירציה מעניקות לקבוצות משוללות כוח פוליטי ראו למשל: Douglas & Sutton, 2023; Nera et al., 2021.
3. לצד זאת הארגון, שהיו לו כוח וסמכות אדירים במהלך העשורים האחרונים לשלטון הסובייטי, היה נתון תחת פיקוחה והדרכתה של המפלגה הקומוניסטית. הפוליטיביוז, הגוף המבצע של המפלגה, היה נחוש לכונן יחסי כוחות אלו בעקבות הטראומה של שנות הטיהורים הסטליניסטיים (Soldatov & Borogan, 2010, p. 9).
4. על פולחן הקורבן באירופה ומרכזיותה של האנטישמיות בו, ראו: ג'אדט, 2009, בפרט עמ' 966–963.
5. יש לציין כי נרטיב זה קיים גם בקרב חוקרים מערביים. ראו למשל Mearsheimer, 2014.
6. הדוגמה של אנדריי לוגובי מאירה על משילותו של הפס"ב על המדינה – נקודה שנדונה בהרחבה בתחילת המאמר. לוגובי שירת תחילה בקצ"ב ולאחר מכן בפס"ב במגוון תפקידים, עד פרישתו מהארגון ב־1996. ב־2007 הפך מבוקש על ידי בריטניה בחשד להרעלתו של אלכסנדר ליטוויננקו, קצין הפס"ב שסירב לקחת חלק בהתנקשות המתוכננת בבוריס ברזובסקי, ברח לאנגליה והורעל באמצעות רעל מסוג פולוניום-210 ב־2006. לוגובי חבר בדומה מ־2007.
7. מעניין לציין שלמרות הנתונים הללו פוטין טוען כי המשטר הרוסי אינו רודף סוכנים זרים, ושמקורו של החוק בארצות הברית, שם הוא לכאורה נוקשה הרבה יותר מזה שברוסיה. בד בבד יש לציין כי משנת 2021 נוסף סעיף לדין הפלילי (330.1), המאפשר לכלוא "סוכנים זרים" לחמש שנים אם הם סטו מההגבלות שהוטלו עליהם (Verstka, 2025).